

INKLUZIJA (NI)JE ILUZIJA

INCLUSION IS (NOT) AN ILLUSION

Elvira Mujkanović¹, Lejla Podbićanin²

¹Sveučilište Hercegovina, Fakultet društvenih znanosti dr. Milenka Brkića

²OŠ Sokolje, Sarajevo

Termin inkluzija je riječ latinskog porijekla *inclusio*, što znači uključanje, uključivanje, obuhvatanje i podrazumijevanje. Prema definiciji i prema većini autora predstavlja najkompletniji pojam ili proces uključivanja dijelova u cjelinu. U obrazovanju inkluzija svakom djetetu pruža jednake mogućnosti za razvoj potencijala i predstavlja human proces. Međutim, inkluzija je proces koji se ne odnosi samo na uključivanje djece s teškoćama u razvoju u redovne škole i predškolske ustanove. Inkluzija podrazumijeva rušenje barijera u svakodnevnom životu i aktivno i ravnopravno učešće djece i odraslih osoba s teškoćama u razvoju na svim poljima življenja i funkcionisanja bilo da se radi o djetetu ili o odrasloj osobi. Inkluzija i inkluzivni proces obrazovanja traje destljećima. Da li smo u ovom periodu naučili šta znači biti različit, na koji način prihvatiti različitosti kao pozitivne karakteristike druge osobe i da li smo naučili našu djecu kako da izgrade ravnopravan odnos sa osobama koje imaju neku teškoću u razvoju? Na ova pitanja smo pokušali odgovoriti ispitujući učenike osnovnih škola u Sarajevu.

Osnovni cilj istraživanja je bio ispitati, analizirati i utvrditi da li djeca osnovnoškolskog uzrasta imaju razvijenu svijest o postojanju različitosti kao pozitivne karakteristike neke osobe, te utvrditi da li djeca razgovaraju sa roditeljima o različitostima i koliko ih roditelji informišu o tome, da li su informisani o kategorijama teškoća u razvoju kao i da li nakon toliko godina od uvođenja inkluzije ostaje pitanje da li je inkluzija iluzija.

Na osnovu dobijenih rezultata istraživanja možemo zaključiti da je inkluzija djece s teškoćama u razvoju pozitivno prihvaćena od vršnjaka, ali da je neophodno nastaviti raditi na informisanju, zajedničkom druženju kao i na edukaciji roditelja o odgoju djeteta bez predrasuda kako bismo izgradili idealno inkluzivno društvo.

Ključne riječi: inkluzija, iluzija, djeca s teškoćama u razvoju.

The term inclusion is a word of Latin origin *inclusio*, meaning inclusion, inclusion, coverage, and implication. By definition and according to most authors, it represents the most complete concept or process of including parts as a whole. In education, inclusion provides each child with equal opportunities to develop potential and is a humane process. However, inclusion is a process that does not only apply to the inclusion of children with disabilities in regular schools and preschools. Inclusion means breaking down barriers in everyday life and the active and equal participation of children and adults with disabilities in all fields of living and functioning, whether a child or an adult. Inclusion and the inclusive education process takes place over the days. During this period, have we learned what it means to be different, how to accept differences as positive characteristics of another person and whether we have taught our children how to build an equal relationship with people who have some difficulty in developing? We tried to answer these questions by questioning primary school students in Sarajevo.

The main goal of the research was to examine, analyze and determine whether primary school children have a developed awareness of the existence of diversity as a positive characteristic of a person, and determine whether the children talk to the parents about the differences and how much the parents inform them about it, whether they are informed about the categories of developmental difficulties as well as whether after so many years since the introduction of inclusion the question remains whether inclusion is an illusion.

Based on the obtained research results, we can conclude that the inclusion of children with disabilities is positively accepted by peers, but that it is necessary to continue working on information, socializing together as well as educating parents about raising a child without prejudice in order to build an ideally inclusive society.

Keywords: inclusion, illusion, children with disabilities.

UVOD

Iako se o inkluziji mnogo govori prethodnih nekoliko desetljeća, činjenica je da ova tema ne prestaje biti aktuelna. Uglavnom, sve promjene koje se nameću u obrazovnom sistemu često budu prihvaćene bez mnogo promišljanja i prethodne pripreme. Moramo priznati da je i inkluzija uvedena u obrazovanje bez obezbjeđenja uslova bilo prostornih, tehničkih ili stručnih kako bi se uspješno provodila. Možda najvažnije u uvođenju inkluzije i inkluzivnog obrazovanja jeste da ljudi nisu bili dovoljno pripremljeni na ovu promjenu. Nije sistemski pripremljen ni nastavni kadar ni roditelji učenika o tome da se uvode promjene u obrazovanju kojima će se poštovati ljudska prava na jednakost i prava djece na jednako obrazovanje. Prije samo 30 godina učiteljica je izbacila djevojčicu iz razreda samo zato što je njen maksimum bio usvojiti nastavni plan i program za ocjenu tri. Nije se postavljalo pitanje učiteljici šta može uraditi da pomogne djetetu da lakše i uspješnije uči, nego je podržana od kolektiva i djevojčica je prebačena u specijalnu ustanovu. Ako se vodimo ovim slučajem, onda s ponosom možemo reći da smo do danas evoluirali kada je u pitanju inkluzija djece s teškoćama u razvoju u redovni odgojno-obrazovni sistem. Međutim, još ostaje da se vidi koliko smo napredovali kada je u pitanju edukacija nastavnog kadra, roditelja i učenika.

Navike se sporo mijenjaju kao i stavovi odraslih članova društva prema djeci s teškoćama u razvoju, mnogi i dalje pravo pojedinca na redovno obrazovanje i maksimalnu uključenost u društvo gledaju kroz modele milosrđa i medicinski model koji i danas prema Alfirevu (2000) i Bouilletu (2010) postoje u društvu. Jedan od najpoznatijih instrumenata za određivanje inkluzivnosti škola vezuje se uz Indeks inkluzivnosti – Index for Inclusion (Booth, Ainscow, 2002). Indeks inkluzivnosti se može sagledati u tri dimenzije: stvaranju inkluzivne kulture, kreiranju inkluzivne politike i razvijanje

inkluzivne prakse s tim da je kultura škole stavljena na prvo mjesto kao osnova ove tri dimenzije (Vantić-Tanjić, Nikolić, 2010: 83). Otvorenija i liberalnija društva imaju veći stepen inkluzivnosti sve djece u školama i društvu generalno, ali i oni imaju potrebu konstantno raditi na unaprjeđivanju.

Na mladima svijet ostaje, pa tako akcenat treba i mora biti na mladima. Kontinuirane edukacije, informisanje i razvijanje empatije su prioritet kako bismo mijenjali svijest o postojanju različitosti i odgajali generacije mladih koje će se prema drugačijim od sebe odnositi sa poštovanjem, uvažavanjem i ravnopravnošću. Programi za poučavanje tolerancije i različitosti, pružaju širi okvir za razumijevanje vlastitih odnosa prema različitosti, što je potrebno za odgovorne roditeljske uloge i edukaciju vlastitog djeteta za prihvatanje različitosti (Igrić i sar., 2012). Uspješna inkluzija u obrazovanju je uspješna inkluzija u društvo. Pri tome treba misliti i na druge kategorije djece i mladih koji su u inkluziji. Pored djece s teškoćama u razvoju inkluzivno obrazovanje podrazumijeva obrazovni sistem koji je otvoren za svu djecu (Mujkanović, Mujkanović, 2018), kako za djecu s teškoćama u razvoju, tako i za djecu pripadnike nacionalnih i jezičkih manjina, djecu iz institucija, djecu iz socijalno depriviranih porodica i nadarenu i talentovanu djecu. Educiranjem novih generacija djece o jednakosti i empatiji možemo očekivati kvalitetno inkluzivno društvo.

Istraživanja o inkluziji djece s teškoćama u razvoju provedena u razdoblju od 50 godina su pokazala sljedeće rezultate. Goodman, Gottlieb i Harrison (1972) provodili su sociometrijsko ispitivanje učenika s intelektualnim teškoćama uključene u redovne i posebne razrede te su utvrdili da su u oba slučaja ovi učenici bili značajno češće odbacivani, da su mlađi bolje prihvatili starije učenike te da su dječaci otvorenije odbijali vršnjake s intelektualnim teškoćama od djevojčica. Bryan (1974) je došao do rezultata koji su pokazali značajnu razliku u sociometrijskom položaju u korist učenika bez teškoća, uz rezultat da su učenice s teškoćama u učenju bile u još težem položaju. Scranton i Ryckman (1979) bavili su se istraživanjem sociometrijskog položaja učenika s teškoćama u učenju na uzorku učenika nižih razreda osnovne škole te su došli do istih rezultata kao i prethodno navedeno istraživanje. Prillman (1981) je proveo sociometrijsko istraživanje na uzorku od 362 učenika te došao do rezultata da učenike s teškoćama uglavnom prihvataju njihovi vršnjaci bez teškoća u razvoju (Stančić, 1988). Brdar je (1982) ispitivala sociometrijski položaj 470 učenika prvih i drugih razreda osnovnih škola te je došla do rezultata da učenici s intelektualnim teškoćama imaju vrlo nepovoljan status, često se odbijaju, neprihvaćeni su i izolovani. Prema istraživanjima koja su proveli Biklen, Corrigan i Quick (1989), kod učenika u razrednim sredinama u kojima su bili uključeni učenici s teškoćama u razvoju zapaženo je veće razumijevanje razlika u fizičkim, ponašajnim i osjećajnim aspektima. Prema istraživanjima Žic i Igrić (2001), proveden je sociometrijski postupak unutar jednog integrisanog razreda koji je pokazao slab položaj djece s usporenim kognitivnim razvojem. Vican (2013) je proveo ispitivanje elemenata inkluzivne kulture škole

na nacionalnom uzorku od 1952 učenika 6. i 8. razreda osnovne škole. Rezultati istraživanja su pokazali da mlađi učenici imaju razvijeniju svijest o inkluzivnosti u školi od starijih, kao i učenici s najnižim školskim uspjehom. Isti rezultati su prikazani i kod učenika s obzirom na geografski položaj škola gdje su viši stepen prihvatanja pokazali učenici sjeverne Hrvatske, Slavonije, Like i Banovine u odnosu na grad Zagreb. Mujkanović (2019) je provela ispitivanje roditelja djece s teškoćama u razvoju u Kantonu Sarajevo o socijalizaciji i prihvaćenosti njihove djece u redovnim školama. Rezultati istraživanja su pokazali da su prema mišljenju roditelja, djeca s teškoćama u razvoju u potpunosti socijalizovana i da imaju podršku vršnjaka u ustanovi koju pohađaju. Istraživanjem koje su proveli Petrović i sar., (2021) došlo se do zaključka da nema značajnijih razlika u prihvatanju djece s teškoćama u razvoju u odnosu na spol. Međutim, formiranje stavova se značajno razlikuje u odnosu na dob ispitanika npr. kod mlađih ispitanika (predškolskog i osnovnoškolskog uzrasta) znanje o postojanju određene dijagnoze, konkretno, PSA može doprinijeti razvijanju negativnijih stavova, dok kod srednjoškolaca i studenata znanje o PSA pozitivno korelira sa ispoljenim stavovima.

Na osnovu svega navedenog, pokazalo se da je prethodan rad s djecom urednog razvoja, odnosno njihova informisanost jedan od ključnih koraka za uspješniju socijalizaciju djece s teškoćama u razvoju. Isto tako važna je edukacija nastavnika i kreiranje pozitivnih stavova roditelja koji će formirane stavove prenijeti svojoj djeci.

Inkluzivna kultura i stvaranje inkluzivne kulture je trajan proces kultivisanja socijalnih interaktivnih kompetencija svih članova društva, od kojih je inkluzivna kultura škole prva i najvidljivija stepenica za postizanje pozitivnog razvoja budućih generacija, prvenstveno stoga jer okuplja sve članove društva. Ivančić, Stančić (2013) smatraju da se inkluzija rađa iz interakcije porodičnih procesa, školskih procesa, procesa u zajednici i socijalnih procesa. Inkluzija je proces koji predstavlja promjenu zajednice i društva, a ne samo odgojno – obrazovnih ustanova. Preduslov, ali i posljedica inkluzije je promjena ličnih stavova, stvaranjem inkluzivne kulture i interakcijom svih gore navedenih procesa jasan je cilj, a to je ostvarenje maksimalnog potencijala svih članova zajednice. Može se utvrditi kako društvo danas postaje sve više emocionalno osjetljivo na osobe s teškoćama u razvoju te kako rezultati dosadašnjih istraživanja ukazuju kako su međuljudski odnosi, spremnost na pomaganje i saradnju, prijateljska druženja i vršnjačka prihvaćenost jedan od indikatora kvalitete odgojno-obrazovnog procesa (Blažević, 2013/2014:122).

Procjenjuje se da se sadašnje stanje sociometrijskog položaja učenika s teškoćama u razvoju poboljšalo u odnosu na prethodna desetljeća te se poduzima niz aktivnosti kako bi se njihov položaj u redovnim školama osnažio. Izrađuju se nastavni planovi i programi za dijete s teškoćama u razvoju, provode se edukacije nastavnika za provođenje inkluzije, razredno okruženje priprema se za uključivanje djeteta s teškoćama u razvoju u redovnu nastavu, pojačana je saradnja sa stručnom službom i uključenost roditelja, uvedeni su lični asistenti u razrede itd. Pozitivna iskustva navode na

uspjeh i u budućnosti ako se i dalje bude vodilo idejom da „inkluzija ne znači da smo svi jednaki, već stvara novi odnos prema svemu što je različito (Zrilić, Brzoja, 2013: 145). U svakom slučaju možemo zaključiti da se položaj djece s teškoćama u razvoju značajno promijenio u odnosu na vrijeme kada su stajali na marginama društva, ali se postavlja pitanje da li je njihov današnji položaj zadovoljavajući u odnosu na standarde koje savremeno društvo promoviše i postavlja, odnosno, postavlja se pitanje da li je inkluzija iluzija.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja

Osnovni cilj istraživanja je bio ispitati, analizirati i utvrditi da li djeca osnovnoškolskog uzrasta imaju razvijenu svijest o postojanju različitosti kao pozitivne karakteristike neke osobe, te utvrditi da li djeca razgovaraju sa roditeljima o različitostima i koliko ih roditelji informišu o tome, da li su informisani o kategorijama teškoća u razvoju kao i da li nakon toliko godina od uvođenja inkluzije ostaje pitanje da li je inkluzija iluzija.

Metode istraživanja

U istraživanju je korištena metoda teorijske analize u prikupljanju izvora korištenih za definisanje osnovnih pojmova te za proučavanje pisanih izvora teorijskog značaja koji se odnose na istraživanje tematike. Za obradu podataka korištena je deskriptivna metoda, kako bi se objasnili i interpretirali dobiveni podaci iz provedene ankete i statistička obrada podataka, a dobijene vrijednosti su predstavljene tabelarno i pojašnjene.

Instrument istraživanja

U istraživanju je korišten anketni upitnik, autora Subotić, S., Anđić, B. (2016), koji se sastojao od 6 pitanja na koje su učenici odgovarali sa da ili ne i 10 tvrdnji na koje su učenici odgovarali zaokruživanjem jednog od 5 ponuđenih odgovora: 1) uopšte se ne slažem; 2) uglavnom se ne slažem; 3) nisam siguran/na; 4) uglavnom se slažem; 5) potpuno se slažem. U istraživanju su učestvovali učenici viših razreda osnovne škole, od 6. do 9. razreda, a pitanja su se odnosila na inkluziju djece s teškoćama u razvoju i njihovom odnosu prema djeci i osobama s teškoćama u razvoju. Učenici su anketni upitnik ispunjavali online.

Uzorak ispitanika

Istraživanjem su bili obuhvaćeni učenici viših razreda (od 6 – 9 razreda) osnovnih škola Sokolje i Fatima Gunić. Uzorak su činila 282 ispitanika oba spola, uzrasta od 11-14 godina starosti.

REZULTATI I DISKUSIJA

Tabela 1. Stavovi učenika o inkluziji

Rang	Ajtem	uopće se ne slažem		uglavnom se ne slažem		nisam siguran/na		uglavnom se slažem		potpuno se slažem		M
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
1	Svaka osoba ima ista prava na život, obrazovanje, zapošljavanje i ravnopravnost sa drugim ljudima.	1	0,4	2	0,7	2	0,7	14	5,0	263	93,3	4,90
2	Svjestan/na sam da osobe s teškoćama u razvoju ulažu mnogo više truda da bi uradile nešto što osobe bez teškoća urade bez ikakvog napora.	1	0,4	0	0	3	1,1	35	12,4	243	86,2	4,84
3	Bez obzira da li osoba ne čuje, ne vidi ili je u invalidskim kolicima, ona može da radi i bude koristan član društva.	2	0,7	3	1,1	6	2,1	34	12,1	237	84	4,78
4	Roditelji su me naučili da su osobe s teškoćama u razvoju iste kao i svaka druga osoba.	1	0,4	2	0,7	10	3,5	32	11,3	237	84	4,78
5	Djecu s teškoćama u razvoju ne treba odvajati u posebne škole, zato što ćemo pomažući jedni drugima postati bolji ljudi.	2	0,7	3	1,1	18	6,4	30	10,6	229	81,2	4,71
6	Svjestan/na sam da mogu mnogo naučiti od osobe s teškoćama u razvoju.	3	1,1	1	0,4	24	8,5	62	22	192	68,1	4,56
7	Informisan/na sam o osobama s teškoćama u razvoju i znam da su to osobe kao i svaka druga.	7	2,5	5	1,8	45	16	35	12,4	190	67,4	4,40
8	S roditeljima razgovaram o osobama s teškoćama u razvoju i o tome kako mi kao porodica možemo doprinijeti njihovoj dobrobiti.	9	3,2	9	3,2	40	14,2	86	30,5	138	48,9	4,19
9	U mom okruženju žive osobe s teškoćama u razvoju i često se s njima družim.	55	19,5	27	9,6	80	28,4	51	18,1	69	24,5	3,18
10	Igram se sa drugom/ drugaricom koji/a ima teškoću u razvoju.	76	27	21	7,4	58	20,6	43	15,2	84	29,8	3,13
UKUPNO		157	5,6	73	2,6	286	10,1	422	15	1882	66,7	4,35

U tabeli 1 prikazane su vrijednosti frekvencije, procenti i aritmetičke sredine stavova učenika o inkluzivnom obrazovanju. Rezultati istraživanja pokazuju da najveću vrijednost aritmetičke sredine stavova učenika 4,90 bilježimo kod tvrdnje da *Svaka osoba ima ista prava na život, obrazovanje, zapošljavanje i ravnopravnost sa drugim ljudima*. Sljedeću najveću vrijednost aritmetičke sredine 4,84 bilježimo kod varijable

koja govori o temi da *Svjestan/na sam da osobe s teškoćama u razvoju ulažu mnogo više truda da bi uradile nešto što osobe bez teškoća urade bez ikakvog napora*. Sljedeću najveću vrijednost aritmetičke sredine 4,78 bilježimo kod dvije varijable koje govore o temi da *Bez obzira da li osoba ne čuje, ne vidi ili je u invalidskim kolicima, ona može da radi i bude koristan član društva* i da *Roditelji su me naučili da su osobe s teškoćama u razvoju iste kao i svaka druga osoba*.

S druge strane, najniže vrijednosti aritmetičke sredine stavova učenika o inkluzivnom obrazovanju 3,13 bilježimo na *Igram se sa drugom/drugaricom koji/a ima teškoću u razvoju* te 3,18 na varijabli koja govori o *U mom okruženju žive osobe s teškoćama u razvoju i često se s njima družim*.

U nastavku smo istražili postojanje statistički značajne razlike u stavovima učenika o inkluzivnom obrazovanju u odnosu na spol. Testiranje statistički značajne razlike aritmetičkih sredina izvršeno je koristeći t test za nezavisne uzorke.

Tabela 2. Testiranje razlika aritmetičkih sredina stavova učenika o inkluzivnom obrazovanju u odnosu na spol

Spol	N	AS	t	P
Muški	122	4,37	0,565	0,573
Ženski	160	4,33		

Uvidom u tabelu 2 gdje je prikazana razlika aritmetičkih sredina između stavova učenika o inkluzivnom obrazovanju u odnosu na spol, može se uočiti da nije utvrđena statistički značajna razlika u interpretaciji stavova ispitanika muškog i ženskog spola. Vrijednost testiranjem aritmetičkih sredina ova dva nezavisna uzorka iznosi $t = 0,565$ na nivou značajnosti $p = 0,573$.

Tabela 3. Razlike u stavovima učenika o inkluzivnom obrazovanju u odnosu na razred

Razred	N	AS	F	p
VI razred	74	4,46	1,833	0,141
VII razred	59	4,36		
VIII razred	51	4,25		
IX razred	98	4,31		

U tabeli 3 predstavljeni su rezultati jednofaktorska analize varijanse prikazujući broj ispitanika, aritmetičku sredinu stavova, f odnos i veličinu značajnosti. Uvidom u rezultate nije utvrđena statistički značajna razlika u interpretaciji stavova učenika u odnosu na dob. Vrijednost dobijena analizom varijanse iznosi $F=1,833$ na nivou značajnosti 0,141.

ZAKLJUČAK

Na osnovu dobijenih rezultata možemo zaključiti da inkluzija nije nepoznanica među osnovnoškolcima. Suprotno istraživanjima koja su ranije provedena nismo uočili razliku u stavovima u odnosu na spol, što znači da i dječaci i djevojčice podjednako prihvataju vršnjake s teškoćama u razvoju. U odnosu na dob također nisu uočene razlike u odgovorima, što je bilo i očekivano ako se uzme u obzir da su u istraživanju učestvovali ispitanici približnog uzrasta. U anketnom upitniku učenici su mogli napisati prijedlog čijim će se provođenjem poboljšati inkluzija djece s teškoćama u razvoju ili postaviti pitanje. Odgovori su varirali od potpunog nepoznavanja termina inkluzija i populacije osoba s teškoćama u razvoju do jako interesantnih i zrelih odgovora. Većina ispitanika smatra da su djeca s teškoćama u razvoju ista kao i djeca bez teškoća, te da imaju pravo na obrazovanje, druženje i igru, ali da su im potrebni asistenti i stručnjaci koji će im pomoći da savladaju prepreke koje su pred njima.

Postavili su nekoliko interesantnih pitanja, među kojima su pitanja:

- *Šta djeca s teškoćama misle o djeci bez teškoća?*
- *Kako je to imati neku poteškoću?*
- *Kako mogu pomoći osobi koja ima poteškoće?*

Najinteresantniji prijedlozi su bili:

- *Bitno je podići svijest oko ove teme i pričati u školama, u porodici, svuda.*
- *Voljela bih da postoje predavanja koja će osnovcima i srednjoškolcima poboljšati znanje i naučiti ih pomagati takvim osobama.*
- *Škole trebaju prilagoditi prilaze i stepeništa, da u učionicama ova djeca imaju adekvatno mjesto, potrebna je uz nastavnika stručna osoba koja će biti uz to dijete, mi kao društvo trebamo prekinuti podcjenjivati osobe s poteškoćama u razvoju i uključiti ih u društvene tokove.*
- *Obezbijediti adekvatan gradski prijevoz, obzirom da smo siromašna država postoje porodice sa slabim socijalnim statusom i potrebno je pomoći tim porodicama.*
- *Organizovati radionice u kojima će se djeca podučavati kako pomoći osobama sa poteškoćama.*
- *Više radionica i zajedničkih aktivnosti gdje bi djeca shvatila da su njihovi vršnjaci posebni i ne zaslužuju bilo kakve osude niti diskriminacije.*

Najčešća konstatacija i prijedlog je bio da je potrebno pružati više razumijevanja i ljubavi, voljeti osobe s teškoćama u razvoju jer je ljubav najvažnija u svakom odnosu. Na osnovu odgovora ispitanika možemo zaključiti da su djeca solidno informisana o postojanju populacije osoba s teškoćama u razvoju, ali da im je potrebno više informacija o vrstama teškoća koje postoje, o načinu komunikacije sa djecom s teškoćama

u razvoju kao i o tome na koji način mogu doprinijeti njihovom uključenju u svakodnevne aktivnosti sa vršnjacima. Možemo zaključiti da većina ispitanika ima razvijene stavove o inkluziji osoba s teškoćama u razvoju kako u obrazovni sistem tako i društveni život, ali adekvatnim informisanjem i educiranjem moglo bi se mnogo uraditi na tome da se ovi stavovi mijenjaju u pozitivnom smjeru. Svakako da je neophodno educirati roditelje učenika, jer samo dobro informisani i educirani roditelji mogu odgajati djecu koja će usavršavati i unaprjeđivati inkluzivno društvo.

LITERATURA

1. Blažević, I. (2013/2014). Suvremeni kurikulum i kompetencijski profil učitelja. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 6/7,6/7, 119-131.
2. Booth, T., Ainscow, M. (2002). Index for Inclusion: developing learning and participation in schools, CSIE, New Redland Building, Coldharbour lane, Frenchay, Bristol BS16 1 QU, UK.
3. Bouillet D. (2010). Izazovi integriranog odgoja i obrazovanja, Zagreb, Školska knjiga.
4. Ivančić, Đ., Stančić, Z. (2013). Stvaranje inkluzivne kulture škole, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, vol 49, 2, 139-157.
5. Igrić, Lj., Fulgosi-Masnjak, R., Lisak, N. (2012). Parent's perspectives of the tolerance concept - U Holland, J.A. (ur.), A World of potential, Congress Abstracts, 14th World Congress IASSID (str. 738), Oxford: Wiley & Sons.
6. Mujkanović, E., Mujkanović E. (2018). Djeca s teškoćama u razvoju u inkluzivnom okruženju. Mostar: Sveučilište Hercegovina.
7. Mujkanović, E. (2019). Školovanje djece s teškoćama u razvoju. Zbornik radova sa međunarodne konferencije Multidisciplinarni pristupi u edukaciji i rehabilitaciji, Udruženja defektologa, edukatora-rehabilitatora "STOL", Sarajevo, Bosna i Hercegovina. Vol:1(1): 47-61. ISSN: 2637-3270.
8. Petrović, I., Đorđević, M., Glumbić, N. (2021). *Stavovi vršnjaka prema osobama sa poremećajima iz spektra autizma – pregled istraživanja*. Beogradska defektološka škola – Belgrade School of Special Education and Rehabilitation. Vol. 27, No. 1, str. 27-43.
9. Stančić, Z. (1988). Sociometrijski položaj učenika usporenog kognitivnog razvoja uključenih u različite modele odgojno-obrazovnog rada. Defektologija, 24, 2, 33-47.
10. Vican, D., (2/2013). Inkluzivna kultura osnovnih škola u Hrvatskoj s gledišta učenika. Život i škola, 30, 59, 17-37.
11. Vantić-Tanjić, M., Nikolić M. (2010). Inkluzivna praksa-od segregacije do inkluzije, Tuzla: OFF-SET.
12. Zrilić, S., Brzoja, K. (2013). Promjene u pristupima odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama. Magistra ladertina, 8, 1, 141-153.